

Валерія Антошкіна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри управління
банківською безпекою
Університету банківської справи
Національного банку України

УДК 34.01

Принципи інтерпретаційної діяльності – загальні та галузеві

Правильне тлумачення права, як свідчить практика, неможливе без опори на певні принципи, якими обов'язково повинні керуватися в своїй діяльності суб'єкти як наукового тлумачення права, так і тлумачення, пов'язаного з його реалізацією. Ці принципи виробляються теорією тлумачення права на основі методології загальної теорії права. Деякі з них можуть знаходити закріплення в чинному законодавстві. Причому йдеться, головним чином, про ті принципи, якими потрібно керуватися у правозастосовній практиці [1, с. 80].

Незважаючи на те, що останнім часом питанням тлумачення права приділяється певна увага як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці, слід констатувати, що такі аспекти вчення про інтерпретацію, як, наприклад принципи тлумачення права, є не достатньою мірою дослідженими в працях правознавців. Разом з тим заслуговують на увагу розробки в цій царині таких учених, як В. М. Карташов, О. Ф. Черданцев, Т. Я. Хабрієва, Ю. М. Тодика, Прийма С. В.

Важливість і необхідність дослідження принципів тлумачення обумовлюється тим, що вони визначають

зміст норм галузі права, її місце, роль і призначення у системі права, мають важливе значення для побудови нормативної основи галузі права та її застосування. Без них неможливо створити право і вдосконалити правове регулювання, оскільки незрозумілим буде його зміст [7, с. 41-42].

Для розуміння основ тлумачення важливо пам'ятати, що конкретні норми відносяться до певної галузі права, тому необхідно використовувати як загальні принципи тлумачення так і галузеві принципи тлумачення. Дана необхідність обумовлена тим, що в кожному галузь права закладені як загальні основи права так і притаманні тільки йому особливості, а також «колегіальні ідеї» з інших галузей права.

Термін «принцип» походить від латинського «*principium*», що означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [4, с. 693]. Щодо, власне, принципів інтерпретаційної практики, то В. Н. Карташов пропонує таке, їх визначення – це фундаментальні ідеї (ідеали) і вихідні нормативно - керівні начала (загальноо-

бов'язкові вимоги, юридичні імперативи), які визначають загальну спрямованість інтерпретаційної діяльності, реалізація яких забезпечує високу її якість та ефективність у правовій системі суспільства» [2, с. 50].

Роздивимося на прикладі цивільного права як діють відповідні принципи.

До загальних принципів тлумачення необхідно віднести такі: законності, гуманізму, справедливості, сумлінності, принцип єдності тлумачення, принцип оперативності.

Основоположним серед них є принцип законності. Законність є суворе і неухильне дотримання всіх положень, закріплених у законодавстві усіма без винятку суб'єктами права. Відповідно, пріоритетом стосовно інтерпретаційного акту володіє нормативний правовий акт. Для даного принципу характерні ряд вимог. Законним може бути визначено тільки таке тлумачення права, при якому не спотворюється справжній зміст тлумачних норм і, що особливо важливо, не створюються нові норми права. Вчені з цього приводу зазначають, що акти офіційного тлумачення не встановлюють нових норм права, не скасовують і не змінюють діючих юридичних норм, а сам акт тлумачення матиме практичне значення тільки протягом терміну дії акту, що тлумачиться. Отже, відповідно до принципу законності тлумачення повинно здійснювати згідно букви і духу закону.

Принцип гуманізму полягає в тому, що людина її права та свободи визнаються найвищою цінністю. Право, правотворчість інтерпретація норм права повинні служити засобом охорони життя, здоров'я, честі та гідності людини. У міжнародному праві цей принцип ще й виражається в забороні одностороннього обмеження за допомогою тлумачення прав одного суб'єкта - держави.

Фундаментальним принципом є також принцип справедливості. Діяльність інтерпретатора повинна бути пронизана початками неупередженості,

чесності, інтимності. Справедливість не можна відокремити від права. Справедливість націлена на правильне застосування права в конкретній справі її функція - сприяти тлумаченню норми права в контексті конкретної ситуації і вирівнювати всі елементи відносин між даними сторонами. Таким шляхом справедливість забезпечує праву життєвість і робить його здатним враховувати особливості обставин у кожній справі.

Принцип сумлінності (добросовісність) являє собою імперативне начало, згідно з яким процес системного тлумачення повинен здійснюватися всіма суб'єктами так, як ніби вони діють у своїх особистих інтересах. Сумлінно – значить за певною процедурою, не допускаючи ніяких помилок, бездоганно, так, щоб потім не було соромно. Цей принцип важливий у зв'язку з тим, що витлумачені положення потім будуть реалізовані на практиці, і якщо допущені помилки, то може відбутися прийняття неправильних рішень судами, іншими правозастосовними органами. Про принцип сумлінності багато говориться в міжнародному праві.

Принцип єдності тлумачення припускає, що правові приписи, незалежно від ролі правового акта, повинні тлумачитися одноманітно у всіх випадках. Не можна в одній ситуації тлумачити норми одним чином, а в іншій - іншим. «Однозначність тлумачення є передумовою одноманітного застосування права всіма компетентними суб'єктами та реальної єдності законності».

Встановивши невідповідність у правозастосуванні, а відповідно, і в інтерпретації норм права, особа яка здійснює правозастосовну діяльність не повинна йти на поводу особистої зацікавленості, а повинна звернутися до органу, який може встановити протиріччя, знайти вірну позицію і зобов'язати державні чи інші органи одноманітно застосовувати це положення. Особливо небезпечні випадки, коли всі без винятку органи і посадові особи, неправильно застосували

норму права, а до цього, неправильно її інтерпретувавши, обмінявшись досвідом, починають цю норму застосовувати тільки в такому контексті. Такі зловживання необхідно викоринювати на початковому етапі, а для цього важливо деколи відстежити специфіку тлумачення правових приписів правозастосовним органом [6, с. 53].

Хотілось би акцентувати увагу на необхідності тлумачення будь-якого закону або кодексу як цілісного документа. Так нормативно-правовий акт повинен тлумачитися таким чином, щоб він сприймався як цілісний і єдиний документ, різні частини якого тісно пов'язані і взаємодіють один з одним. Повинно застосовуватися таке тлумачення, яке визнає за кожним положенням силу, а не абсолютизує якість одне з них на шкоду іншим положенням, тим самим перетворюючи їх у недіючі [3, с. 83].

Дане правило доцільно застосовувати і вважати дійсним в Україні в сфері цивільного законодавства. Так, Цивільний кодекс України має дві частини загальну і особливу, і при тлумаченні особливої частини було б не правильно відходити від норм зазначених в загальній частині. Наприклад ч. 1 ст. 1234 зазначає: «Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю» для визначення фізичної особи з повною цивільною дієздатністю необхідно звернутися до ст.ст. 34, 35 ЦКУ, тому що саме там зазначається загальні положення про фізичних осіб. Тлумачення Цивільного кодексу України, як цілісного нормативного акту дає можливість говорити про всебічно обґрунтований результат тлумачення та абсолютну дієвість всього кодексу в зв'язці.

Принцип оперативності тлумачення також є загальним принципом для всього процесу тлумачення. Своєчасно виданий інтерпретаційний акт забезпечує однакове і правильне розуміння, реалізацію роз'яснюваного правового припису.

Загально відомо, що в контексті тлумачення завжди розглядається

питання про застосування відповідних способів тлумачення. В науковій літературі пропонуються різні підходи до їх виділення, але найбільш точно на наш погляд говорити про такі: граматичний, логічний, системний і історичний.

В свою чергу застосування кожного зі способів тлумачення має відбуватися також із застосуванням певних принципів. Розглянемо це на прикладі системного способу тлумачення.

Перший принцип, на якому ґрунтується системне тлумачення, - принцип взаємозв'язку норм. Цей принцип передбачає, що в процесі тлумачення інтерпретатор повинен розглядати дві і більше норми в їх єдності. Правило, за яким норми повинні тлумачитися у взаємозв'язку, спільне для всіх суб'єктів, і тих, хто спеціально тлумачить норму, і тих, хто це робить не для застосування. Однак даний принцип нерідко порушується. Це пов'язано найчастіше з непрофесіоналізмом суб'єкта, що здійснює тлумачення норми. Не зрозумівши сенсу та змісту правового припису, дана особа з якихось причин не намагається до кінця вивчити зв'язки цієї норми з іншими нормами, а застосовує її, закладаючи свій власний зміст. В результаті можлива інтерпретаційна помилка. Саме тому так важливо до кінця вивчити взаємозв'язки юридичних норм. Тлумачення норм права необхідно здійснювати в контексті всієї системи права. Сприйняття норм права ізольовано від інших правових розпоряджень неприпустимо. При цьому кожне розпорядження має розумітися як своєрідне продовження (деталізація, розвиток, конкретизація, уточнення, доповнення і т.п.) відповідних конституційних положень. Саме так слід ставитись і до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, а також міжнародних договорів України, які за чинною Конституцією є складовою частиною її правової системи. Це означає, що відповідні норми національного права є логіч-

ним продовженням норм міжнародного права.

Принцип послідовності пов'язаний з принципом взаємозв'язку норм. Згідно з цим принципом в ході тлумачення інтерпретатор повинен пересуватися від однієї норми до іншої, не перескакуючи, інакше зміст правового припису буде зрозумілий не до кінця. Крім того, через поспіх і пропуск необхідної для тлумачення норми може виникнути ефект втрати сенсу. Даний принцип властивий саме системному тлумаченню і не властивий ні граматичному, ані історичного тлумаченню, тому що в процесі даних видів тлумачення норми у взаємозв'язку можуть і не досліджуватися. Те ж саме можна сказати і про логічне тлумачення, коли зміст норми усвідомлюється лише в межах матеріалу тільки даної норми.

Для принципу послідовності характерним є визначення наявності основної та додаткових норм. Під основною нормою розуміють таке правове розпорядження, від якого ми відштовхуємося в процесі тлумачення. Додатковими юридичні норми можуть бути не тільки норми цивільного законодавства а й Конституція України, Податковий кодекс України та інші нормативно правові акти різних галузей права. Додаткова норма, за великим рахунком, будь-яка норма, яка може з'явитися в полі зору інтерпретатора і буде взаємопов'язана з первинною нормою.

Виділення основної та додаткової норми дуже умовно, бо в одній ситуації ми можемо почати процес тлумачення з однієї норми, і всі інші будуть уточнювати її зміст, а в іншій ситуації ця норма стане доповнювати зміст іншої норми.

Принцип пріоритетності пов'язаний з наявністю ієрархії між двома і більше нормативними правовими актами, що містять юридичні норми. Згідно з цим принципом в процесі тлумачення ми повинні керуватися тим правовим приписом, яке міс-

титься в акті, що має більшу юридичну силу.

Принцип повноти передбачає, що норма права повинна розумітися у всьому різноманітті формулювань і термінів інших юридичних норм. Широта охоплення формулювань норм може бути різною. Термінологія також обумовлює взаємозв'язок правових приписів, але буває, що зайве заглиблення в термінологію тільки заплутує інтерпретатора, тому вельми важливо даний принцип використовувати в сукупності з іншими принципами, особливо принципом пріоритетності. Необхідно керуватися даним принципом і в тому випадку, коли сам інтерпретатор не є професіоналом в цій області. Тут не важливо, офіційно або неофіційно здійснюється тлумачення, особливу роль має саме досвід та наявність достатніх юридичних знань. Тобто при опрацювання матеріалів та підведення підсумків, необхідно розглядати всі наявні фактори, що відображаються в нормах цивільного законодавства. Недостатнє опрацювання всіх зв'язків між нормами може негативно позначитися на результаті тлумачення, що позначиться на майбутньому неправильному їх застосуванні [6, с. 55].

Дотримання всіх цих принципів є важливим чинником процесу тлумачення. Грамотне використання даних основ та застосування їх на практиці дає змогу досягти бажаного результату, сприятливо позначається на з'ясуванні змісту правового припису. Іншим фактором від чого буде залежати викладення інтерпретаційної думки є досвід та наявність достатніх юридичних знань.

При тлумаченні цивільно-правових норм за основу крім зазначених принципів, які притаманні тлумаченню в будь-якій галузі права, повинні братися до уваги принципи притаманні цивільному праву, які відображаються в цивільному законодавстві (галузеві принципи тлумачення).

Загальними засадами (далі - принципами) цивільного законодавства (цивільного права) є: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність і розумність.

Принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини. Норми цивільного права як приватного права завжди спрямовані на забезпечення приватних інтересів учасників цивільних відносин. Виходячи з цього, ніхто, за винятком випадків, передбачених актами цивільного законодавства, не може свавільно втручатися у приватні справи (будь то фізична або юридична особа), зокрема, охороняється таємниця особистого життя (ст. 301 ЦК), кореспонденції (ст. 30 ЦК), стану здоров'я (ст. 286 ЦК) тощо.

Принцип свободи власності (неприпустимості позбавлення права власності). Він знаходить вираження у тому, що власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном, які він здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав, а держава не втручається у їх здійснення. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності чи обмежений у його здійсненні (статті 316-317, 319, ч. 1 ст. 321 ЦК). Між тим можливості власника, безумовно, мають певні межі, чітко визначені законом.

Принцип свободи договору. І. О. Покровський називав цей принцип головною засадою цивільного права, одним з наріжних каменів всього сучасного цивільного устрою [5, с. 249]. Відповідно до ст. 626 ЦК сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента і визна-

ченні умов договору з урахуванням вимог актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Таким чином, принцип свободи договору можна визначити як передбачену законом одну з основних засад цивільного права, що встановлює для суб'єктів договірних відносин свободу: вибору контрагентів; свободу укладення договору певного виду; визначення умов договору. Причому свобода договору проявляється навіть у тому, що сторони можуть укладати не тільки ті договори, які передбачені актами цивільного законодавства, а й договори, у яких містяться елементи різних договорів (змішані договори - ч. 2 ст. 628 ЦК). Між тим закон може обмежувати свободу договору для захисту більш слабшої сторони або для захисту публічних інтересів.

Принцип свободи підприємницької діяльності. Підприємництво може здійснюватися у будь-якій з організаційних форм, передбачених законом. При цьому суб'єкти підприємницької діяльності мають право на власний розсуд приймати рішення і здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить законодавству, відповідно до потреб ринку із збереженням комерційної таємниці тощо.

Принцип судового захисту цивільного права та інтересу. Відповідно до ст. 15 ЦК кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також захист інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Захищеність – необхідна складова права.

Принцип справедливості, добросовісності та розумності. Початок даний принцип бере ще з періоду Давнього Риму, про що свідчать висловлювання тогочасних юристів. Так, Павел стверджував: «коли відсутній чіткий правовий припис, бажано справу вирішувати по справедливості» (Д. 39.3.2.), а Ульпіанна полягав: «коли право суперечить справедли-

вості, повинна панувати остання» (Д. 15.1.32). За допомогою таких категорій як добросовісність, розумність, справедливість закон встановлює межі здійснення цивільних прав осіб, запобігаючи тим самим зловживанню правом з боку останніх.

Так, зокрема ч. 5 ст. 12 ЦК передбачає: якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, коли інше не встановлено судом. Таким чином, добросовісність слід розглядати як вірність з виконання своїх зобов'язань та повага і довіра до контрагентів за зобов'язаннями, а розумність як дії, що здійснила б у конкретній ситуації людина, яка має нормальний, середній рівень інтелекту, знання та життєвий досвід. Справедливість – це здійснення своїх прав і виконання зобов'язань на законних та чесних підставах.

Також при тлумаченні в цивільному праві має враховуватися принцип юридичної рівності, вільного волевиявлення та майнової самостійності учасників цивільних відносин. Рівність – основне начало, яке пронизує усю систему цивільного права і означає таке становище учасників, де воля одного з них не залежить від волі іншого, який не може йому наказувати, оскільки сам учасник, будь-то фізична чи юридична особа – самостійні у прийнятті тих чи інших рішень. Безумовно, даний принцип не є абсолютним, бо деякі винятки у рівності все ж таки можуть бути, але це відбувається лише у випадках, передбачених законом.

Між тим вказаний перелік статті Цивільного кодексу України та за-

значений перелік загальних принципів тлумачення та принципів системного тлумачення, які застосовуються в сфері цивільного права не є вичерпаним. Основні принципи тлумачення ми повинні виявити у самих нормах, що складають у сукупності дану галузь та підлягають тлумаченню, у випадку як що ж там принципи прямо не сформульовані, вони мають бути виявлені, виходячи із загального змісту норм.

Необхідність абсолютного додержання даних принципів цивільного права при тлумаченні в сфері цивільного права виходить з того, що закони України та тлумачення в загальному не повинні суперечити Конституції України та Цивільному Кодексу України, а в рамках робочого механізму за допомогою них визначаються межі можливої та належної поведінки учасників інтерпретаційної діяльності цивільно-правових відносин.

На жаль, також можемо констатувати, що чинним законодавством процедура тлумачення права належним чином не регламентується, тоді як це має, дуже важливе значення. За допомогою відповідних процедурних норм можна зобов'язати суб'єктів застосування права використовувати і враховувати в ході тлумачення права загальноновизнані, що пройшли перевірку практикою, прийоми, принципи і правила тлумачення. Це до певної міри оберігало б їх від помилок при тлумаченні права. Тут може бути використаний позитивний досвід деяких інших країн, в яких правовій регламентації тлумачення права вже давно приділяється значна увага. У цих країнах вироблено і закріплено в законодавстві ціле зведення правил тлумачення права.

Список використаних джерел

1. Гогусь Т. Тлумачення правових норм та індивідуальних розпорядчих актів про судоустрій / Т. Гогусь // Право України. – 2008. – № 1. – С. 78-86.

2. *Карташов В. Н.* Введение в общую теорию правовой системы общества Ч. 4. Интерпретационная юридическая практика / В. Н. Карташов. – Ярославль, 1998. – 126с.
3. *Тихомиров Ю. А.* Коллизионное право: Учебное и научно-практическое пособие / Ю. А. Тихомиров. – М.: Издание г-на Тихомирова М. Ю., 2003. – 394 с.
4. *Колодій А. М.* Принципи права: генеза, поняття, класифікація, місце і роль у правовій системі України / А. М. Колодій // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / [За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. – Х. : Право, 2008. – Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України – С. 689–704.
5. *Покровский И. А.* Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – М.: Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1998. -353 с.
6. *Толстик В. А.* Системное толкование норм права / Толстик В.А., Дворников Н.Л., Каргин К.В. – М.: Юриспруденция, 2010. – 480с.
7. *Щенникова Л. В.* Принципы гражданского права: достижения цивилистики и законодательный эффект / Л. В. Щенникова // Цивилистические записки. М.: Статут; Екатеринбург: Ин-т частного права, 2002. – Вып. 2. – С. 41-59.

Антошкіна В. К. Принципи інтерпретаційної діяльності – загальні та галузеві

Дана стаття присвячена аналізу і визначенню принципів інтерпретаційної діяльності, і, зокрема, щодо тлумачення галузевих норм. В роботі визначається що таке принципи інтерпретації, надаються як загальні принципи тлумачення правових норм, так вказуються і особливі принципи, характерні конкретній галузі права. Також в статті піднімаються питання необхідності законодавчого закріплення принципів тлумачення.

Ключові слова: тлумачення, принцип тлумачення, загальні принципи тлумачення, галузеві принципи тлумачення.

Антошкина В. К. Принципы интерпретационной деятельности – общие и отраслевые

Данная статья посвящена анализу и определению принципов интерпретационной деятельности, в частности, относительно толкования отраслевых норм. В работе дается определение принципам интерпретации, рассматриваются как общие принципы толкования правовых норм, так и особые принципы, характерные для конкретной отрасли. Также в статье поднимаются вопросы необходимости законодательного закрепления принципов толкования.

Ключевые слова: толкование, принцип толкования, общие принципы толкования, отраслевые принципы толкования.

Antoshkina V. Principles of interpretation – general and special

This article focuses on the analysis and determination of the principles of interpretive activities, in particular field of law. The article defines the principles of interpretation are considered as general principles of interpretation of legal norms and principles of the special characteristic. The article also raises questions necessary legislative recognition of the principles of interpretation.

Key words: interpretation, the principle of interpretation, the general principles of interpretation, special principles of interpretation.